

Subminarea ordinii de drept prin creșterea rolului unei instituții excepționale. Exemplul dictaturii în Roma Antică

Florian Olteanu*

The undermining of legal order through the increase of the role held by an exceptional institution. The example of dictatorship in Ancient Rome

Abstract

An exceptional situation calls for exceptional measures and institutions. The existence of dictatorship in Ancient Rome was imposed by the difficulties of the resistance against foreign threats. Due to this exceptional institution, still a regular part of the political system in the Roman republic, a lot of great political statesmen as Marius, Sulla and Caesar saw an opportunity to retain for them selves the absolute power without being accused of restoring the royalty - a form which was then extremely rejected. The assassination of Caesar could not save the republican institutions but instead created the frame of the existence of the Empire until the reign of Diocletian who tried a new political strategy, the one of the divine but yet collegial power.

Cuvinte cheie: *dictatură, republică, regim excepțional, subminare, ordine legală*

Key words: *dictatorship, republic, exceptional regime, undermining, legal order*

Fondată, conform tradiției, în 753 a. Chr., pe 21 aprilie, Roma a cunoscut o guvernare regală, fiind condusă de șapte regi: Romulus, Numa Pompilius, Ancus Martius, Servius Tullius, Tarquinius Priscus, Tullus Hostilius și Tarquinius Superbus¹.

În 509 a.Chr., la Roma s-a instituit o guvernare de tip republican (*res publica*), fiind alungați regii. Versiunea lui Titus Livius asupra înființării republicii arată că ultimul dintre regii Romei, Tarquinius Superbus (Tarquin cel Mândru) avea un fiu, pe Sextus Tarquinius, care a violat o nobilă romană pe nume Lucreția. Lucreția, prin faptul că și-a pus capăt zilelor, și-a obligat familia să acționeze, pentru a-i răzbuna onoarea, reunind toate rudele de sex masculin, care au aflat ce se întâmplase. Ei au condus o răscoală prin care au expulzat casa regală, Tarquiniile, în afara Romei și în refugiu în Etruria. Soțul Lucreției, Lucius Tarquinius Collatinus și Lucius Junius Brutus au fost aleși consuli. Marcus Iunius Brutus care mai târziu avea să-l asasineze pe Caius Iulius Caesar a revendicat descendența din acest prim Brutus².

* Autorul este cadru didactic la Facultatea de Științe Socio-Umane, catedra de Istoria, Universitatea din Craiova.

¹ M. Cary, John Wilson, *A shorter history of Rome*, Macmillan, New York, 1969, p.16.

² *Ibidem*, p.53.

În fruntea cetății erau aleși doi consuli, cu mandat anual. Ei exercitau atribuțiile de conducere esențiale, alături de alți magistrați precum: *questorii*, *pratorii*, *ensorii*. Inițial, consuli dețineau toate puterile regelui doar că în forma a două persoane care își puteau exercita dreptul de veto asupra acțiunilor celuilalt și serveau alături pe un mandat de un an. Mai târziu, puterile consulilor au fost împărțite și altor magistrați care fiecare deținea o porțiune mică a puterilor inițiale ale regelui. Astfel, *pretorii* dețineau autoritatea judiciară. Apoi *ensorii*, aleși pe cinci ani întocmeau listele cu senatori, verificau starea financiară a cetății.

Consulii erau aleși prin tragere la sorți, erau păziți de o gardă compusă din 12 lictori, care purtau ca semne distinctive mănunchiuri de nuiele cu securi în mijloc, scoase doar în situații excepționale, numite *fascii*.

Poporul, format din patricieni și plebei, avea ca organisme de deliberare *comitia centuriata*, *comitia tributa*, în timp ce, pentru control, erau aleși, pe baza averii, 300 de notabili, *senes*, care compuneau *Senatul*.

Compromisul plebeo-patrician de după 367 a.Chr. a lămurit pentru moment problemele din cadrul poporului roman. Consulii timpurii au preluat rolurile regelui cu excepția înaltului său statut de preot în venerarea lui Iupiter Optimus Maximus la templul sacru de pe Dealul Capitoliului. Pentru această îndatorire romanii au ales un *Rex sacrorum*. Până la sfârșitul Republicii, acuzația cum că un om puternic ar fi vrut să se facă rege a rămas un memento de clătinarea carierei pentru urmași (asasinii lui Iulius Caesar au spus că încercau doar să conserve Republica Romană³).

Cât pentru autoritatea religioasă a regelui, aceasta era împărțită între două oficii religioase: *Rex sacrorum* și *Pontifex Maximus*. *Rex sacrorum* era *de jure* cel mai înalt oficial religios al Republicii, al cărui unic rol era de a face sacrificiul anual către Jupiter care fusese rezervat până atunci regelui. *Pontifex Maximus*, însă, era *de facto* cel mai înalt oficiu religios. El avea puterea de a numi *vestalele*, *flamenii*, *pontifii* și chiar și *Rex sacrorum*. La începutul secolului I a.Chr., *Rex sacrorum* era aproape uitat, iar *Pontifex Maximus* primise aproape completă autoritate religioasă pentru religia romană⁴.

La nouă ani după expulzarea lui Tarquinius, romanii au instituit *dictatura*. Acestui *dictator* îi era oferită autoritatea completă asupra tuturor problemelor civile și militare ale Romei, neexistând drept de apel la deciziile sale. Puterea sa era absolută, el putea intra în incinta sacră a orașului înarmat, iar cei 24 de lictori care-l păzeau puteau purta securile la vedere în *fascii*. Singurul lucru care împiedica dictatorul de a nu deveni rege era mandatul său pe o perioadă limită de șase luni.

Spre deosebire de tiranie⁵, dictatura era o magistratură din cadrul sistemului politic roman, dar cu un caracter excepțional. În accepție tradițională, dictatorii și-au exercitat atribuțiile între 500 a.Chr și 216 a.Chr. Este suficient să

³ *Ibidem*, p. 201-205.

⁴ Florian Olteanu, *Tirania și dictatura între acceptare și negare*, în vol. Simpozionului Internațional *Receptarea antichității greco-latine în culturile europene*, Craiova, 23 noiembrie 2007, p.382-345.

⁵ Florian Olteanu, Lucian Amon, *La tyrannie grecque. Implications historiques, sociales et politiques (La Grece Insulaire et l'Asie Mineure)*, în *Istorie și societate* (editor Gh. Buzatu), vol. I, București, Editura Mica Valahie, 2004, p. 509-514.

cităm cazul celebrului dictator Fabius Cunctator, cel care a contribuit la schimbarea strategiei romane în războaiele punice⁶.

Totuși s-a observat faptul că *Republica Romană* a intrat din secolul III a.Chr. într-o perioadă de criză, când dictatura tradițională va reveni pe prima scenă a politicii romane sub aspecte variate. Începând cu războaiele punice, economia romană a început să evolueze în altă direcție, care se va dovedi auto-distructivă. Familii puternice din Roma și-au însușit teritoriile ce odată aparținuseră orașelor italiene la care s-au renunțat în favoarea lui Hannibal în timpul războiului. Aceasta a dat startul unui proces ce până la final va dezbină însăși Republica. Conform reformelor lui Servius Tullius, armata romană se baza pe cetățeni, proprietari de teren și capabili să aibă echipament de luptă și posibilități de procurare a hranei proprii, ei neprimind decât o alocație pentru cumpărarea sării, *salarium*. Concepția lui Servius Tullius (*bonus miles bonusque colonus-bun soldat și bun agricultor*) era că un cetățean era motivat să lupte, pentru că își apăra atât patria cât și proprietatea sa și, astfel, ar fi luptat mai eficient decât mercenarii sau cei recrutați. Atât timp cât Roma avea o mare populație stabilă de tineri cetățeni, sistemul *bonus miles bonusque colonus* a funcționat, soldații putându-se întoarce la proprietățile lor să muncească când nu erau plecați în campanie. Aproape nesfârșita serie de conflicte militare ce a urmat războaielor punice a dus însă la concentrarea quasipermanentă a militarilor-agricultori în teatrele de luptă, ceea ce a dus la degradarea proprietăților, la acumularea de datorii de către familiile lor și, implicit, la pierderea proprietății și înglobarea acesteia în latifundii ale creditorilor. Situația era paradoxală, cetățeanul care lupta pentru patrie ca *bonus miles*, își pierdea, din cauza datoriilor, statutul de *colonus*, deci implicit pe cel de soldat⁷.

Până în 133 a.Chr., problema devenise prea violentă pentru a putea fi ignorată în continuare. Însă mulți membri ai Senatului, în special patricienii, aveau acum un interes serios în conservarea *statu quo-ului*, deoarece și-ar fi diminuat proprietățile și, implicit veniturile care-i plasau în *Senat*.

Acesta este contextul reformelor inițiate de frații Gracchus, tribuni ai plebei. Tiberius Sempronius Gracchus a început în 133 a.Chr., reforma pentru a permite soldaților care se întorceau din război sau din taberele de la frontiere, să primească parcele de pământ, din *ager publicus*, teritoriile deținute de către *Senatul și Poporul Roman*. Senatorii câștigau bine din administrarea acestor terenuri și orice tentativă de a reduce suprafața din *ager publicus* era respinsă în mod vehement. Tiberius, pentru a-și legifera reformele, a trebuit să forțeze mecanismele legale ale republicii pe care *Senatul* le-a împiedicat prin însăși masacrarea lui Gracchus și a 300 dintre adepții săi pe străzile din Roma.

Fratele său mai mic, Caius Sempronius Gracchus, a continuat eforturile de reformare, aproape zece ani mai târziu, promovând extinderea cetățeniei romane în toate orașele Italiei. Deoarece el a amenințat serios proprietatea *Senatului*, ba mai mult, și-a recuzat colegul de tribunat care era prin lege inviolabil, dar care fusese

⁶ Theodor Mommsen, *Istoria Romană*, traducere de Joachim Nicolaus, vol.I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 337.

⁷ M. Cary, John Wilson, *op.cit.*, p.188-191.

mituit în prealabil de Senat, eliminarea lui a fost văzută ca un act legitim de apărare a valorilor republicane⁸.

O reacție a conservatorilor a consolidat poziția Senatului, însă proasta administrare a Războiului iugurtin în 112 – 105 a.Chr., precum și izbucnirea unui al doilea război al sclavilor în Sicilia au condus la câteva înfrângeri militare severe în fața triburilor germanice invadatoare precum în bătălia de la Arausio în 105 a.Chr. Aceste triburi amenințau să invadeze însăși Italia, însă Roma a și-a găsit salvarea în persoana lui Caius Marius „*Homo novus*“ (*om nou*, provenit din rândurile cavalerilor). Marius l-a înfrânt pe Iugurta în Africa în 105 a. Chr., câștigând și punând capăt războiului iugurtin. Aflat în campanie, însă, a aflat că a fost ales consul „*in absentia*“ pentru a putea combate pericolul germanic și s-a întors la Roma. A înfăptuit o reformă majoră asupra legiunilor romane. A permis recrutarea de tineri săraci și fără pământ în trupe auxiliare. Alături de aceștia a mers la luptă și a fost victorios în fața invadatorilor germanici. După război, Marius a reușit să obțină terenuri pentru veteranii săi ca o recompensă pentru serviciile lor, însă doar înfruntând opoziție senatorială violentă. Era un semn al schimbării - trupele romane aveau de acum să fie formate aproape în întregime de către bărbați săraci, fără pământuri și slujbă care își priveau comandații ca binefăcătorii lor.

După criză, Senatul s-a dovedit încă o dată ineficient în rolul său, nereușind să rezolve nemulțumirile crescânde iscate între aliații Italiei. După asasinarea reformatorului Livius Drusus în 91 a.Chr. marea majoritate a aliaților Italiei s-au răscolit, începând “războiul civil al aliaților”. Romanii au putut încheia acest război în 88 a.Chr., doar prin oferirea cetățeniei romane tuturor italienilor locuind în sudul râului Po.

În același timp, Mithridates VI Eupator, regele Pontului invadează Bithynia, ultima dintre o serie de mai multe provocări în urma căreia Roma a fost forțată să acționeze. Lucius Cornelius Sulla, locotenentul lui Marius în Africa, s-a ridicat după *Războiul aliaților* ca un *homo novus* puternic de factură conservatoare în Senat, servind sub Marius atât în Războiul iugurtin, cât și în campania sa împotriva triburilor germanice invadatoare, fiind singurul om dinăuntrul Romei ce l-ar fi putut provoca pe Marius însuși. Sulla a fost determinat să conducă noul război împotriva lui Mithridates și să iasă în sfârșit din umbra lui Marius⁹.

Marius, deși îmbătrânit, voia, de asemenea, gradul de general. În final, Sulla a fost învingător și a mers să lupte împotriva lui Mithridates în Grecia, unde s-a dovedit un lider capabil și un soldat excelent, expulzându-l pe Mithridates în afara Greciei, înapoi în Asia, impunând un nou tratat de pace favorabil Romei. În timpul ce-a fost plecat, însă, Marius a făcut un pas fără precedent - a preluat controlul asupra Romei înarmând sclavi și foști-veterani, folosind forța pentru a i se acorda al șaptelea mandat în poziția de consul. S-a angrenat într-un măcel răspândit al oponentilor săi, însă regimul lui nu fost unul durabil - la numai puține

⁸ Pierre Leveque, în *Istoria Universală*, vol.I, *De la origini până la sfârșitul marilor imperii*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005, p.491-494.

⁹ *Ibidem*, p.494-500.

zile după alegerea sa murind din cauza unei hemoragii craniene masive, în timp ce se afla în culmea puterii.

Sulla s-a întors la Roma în 83 a.Chr., pentru a se confrunta cu succesorul lui Marius, Carbo, care doar recent preluase comanda de la Cinna, succesorul ales de către Marius și fost coleg de consulat. Trupele aflate sub Carbo nu au oferit prea multă rezistență și acesta a fost înlăturat cu rapiditate, Sulla preluând controlul asupra Romei folosindu-se de propria sa armată, nu precum Marius, care folosise o forță voluntară¹⁰.

Sulla s-a proclamat rapid dictator al Romei. Deși mandatul dura tehnic doar șase luni, Sulla l-a deținut timp de doi ani, folosindu-și armata pentru a menține puterea. Sulla dorea să dea timpul înapoi în vremurile de înainte de Caius Gracchus. A curbat puterea adunărilor populare, reducând abilitatea liderilor populari de-a lucra în afara Senatului folosindu-se de sistemul curent, impunând puterea Senatului atât în deciziile judecătorești, cât și în pasarea legilor. El, însă, s-a dovedit a fi un uzurpator, instalând noua procedură a proscricției, prin care proprietatea unei persoane avea să fie confiscată de stat, iar protecția oferită de legi inexistentă. Cu alte cuvinte, era acum posibil să ucizi o persoană în afara legii, iar Sulla a creat un oficiu pentru ridicarea recompenselor pe capul oponenților care cauzau probleme. A folosit fondurile confiscate pentru a umple din nou trezoreria Romei, grav afectată de războaiele purtate în Grecia și conflictul civil din Italia. A proscris romani avuți ce vorbeau împotriva sa, chiar și unii care se aflau pur și simplu în calea lor sau aveau bogate proprietăți. Mii de aristocrați romani au fost uciși în proscriciile care au avut loc în următorii doi ani, până când Sulla s-a retras din postura de dictator în 79 a.Chr., murind la nici măcar un an mai târziu.

Deși Republica Romană a mai durat oficial încă cincizeci de ani, lupta dintre Marius și Sulla încetase adevărată libertate politică în Roma, aducând forța în procesul politic. Armatele erau acum pioni în jocul puterii politice - un general cu trupe loiale putea - și s-a întâmplat să - încalce legi, să ignore Senatul și să ceară orice dorea din partea provinciilor sale. Mai mult, dacă Senatul încerca să proscric acești generali pentru oricare dintre păcatele lor, ei își puteau aduce trupele la Roma și puteau distruge facțiunea opoziției în oraș, arătând cu degetul către precedentul creat de Sulla. Senatul din Roma avea doar un rol decorativ - generalii aveau acum ultimul cuvânt de spus. Consulii puteau fi aleși doar cu aprobarea generalilor de pe câmpul de luptă și singurul ce putea contracara un posibil pericolos comandant legionar era un altul de pricepere și armată similare. Senatul și Poporul erau incapabile să gestioneze situația, rămânând, în manieră decorativă autoritățile supreme ale Romei¹¹.

Între 73-71 a.Chr., Republica Romană avea să fie zguduită de către o revoltă a sclavilor condusă de Spartacus, care conform surselor antice, era un luptător în formațiunile auxiliare romane, care dezertase. Fusese capturat, pus în sclavie și antrenat ca gladiator. În 73 a.Chr., el și adepții săi s-au revoltat la Capua și au creat o tabără militară pe Muntele Vezuvius. Sclavi din tot cuprinsul Italiei i

¹⁰ Eugene Albertini, *L' Empire Romain*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1936, p.15-20.

¹¹ *Ibidem*, p.21-26.

s-au alăturat, numărul lor ajungând în jur de 70.000. Cele mai bune legiuni romane lipseau din Italia; unele aflate în Spania sub comanda lui Cnaeus Pompeius Magnus, suprimând rebeliunea condusă de Quintus Sertorius, în timp ce altele luptau în Asia Mică sub comanda lui Lucius Licinius Lucullus împotriva lui Mithridates. Inițial, sclavii au avut un mare succes în fața legiunilor romane trimise, învingând fără oprire de-a lungul peninsulei. Însă în 71 a.Chr., Marcus Licinius Crassus, un negustor bogat care și-a constituit din banii săi o armată puternică, a primit comanda militară și a zdrobit rebelii. Aproape 6.000 de sclavi au fost crucificați, cei 10.000 de supraviețuitori care scăpaseră fiind interceptați de către Pompei în timp ce se întorcea cu armata din Spania. Deși Crassus a dus majoritatea greului Pompei și-a revendicat merit pentru victorie, creând tensiune între el și Crassus¹².

Crassus și Pompei au candidat pentru consul în anul 70 a.Chr. ambii fiind aleși. Cei doi au petrecut majoritatea anului încercând să se depășească în extravaganța evenimentelor publice organizate. În ciuda caracterelor necooperante ale celor doi consuli, au fost pasate două legi care înlăturau constituția lui Sulla; prima, prin care tribunul plebei și-a recăpătat vechile puteri; a doua, desființarea monopolului senatorial asupra justiției. Între timp, Lucullus lupta, chiar cu succes, împotriva lui Mithridates și a aliatului și ginerului său, Tigranes cel Mare, regele Armeniei, dar a fost incapabil să calmeze teritoriile pe care le cucerise. În același timp, M. Antonius (tatăl lui Marcus Antonius) și Q. Caecilius Metellus luptau nedecis împotriva pirateriei din Marea Mediterană.

Datorită lipsei de succese, în 64 a.Chr., Pompei a primit o comandă militară extraordinară. Acesta a alungat pirații în 49 de zile și a început urmărirea lui Mithridates. Pompei i-a anihilat armata, iar Mithridates a fost un fugitiv în ultimii săi trei ani de viață, sinucigându-se, în cele din urmă într-o cetate din nordul Mării Negre. Pompei a dus până la capăt aceste succese cucerind întreaga coastă de est a Mediteranei, lichidând Syria Seleucidă. Bogăția provenită din cuceririle sale a dublat venitul statului roman, iar Pompei s-a surclasat pe Crassus ca cel mai învâțat om din Roma.

Situația economică din Roma însăși, însă, era încă problematică. Datoriile erau probleme refractare pentru mulți, atât nobili dar și nu exclusiv. Această manta negativă a fost înlăturată de către Lucius Sergius Catilina, care a candidat pentru consul în 64 a.Chr. pentru mandatul din 63 a.Chr., sub platforma unei anulări complete a datoriilor - esențial o distribuire a bogăției¹³.

În ciuda nașterii sale sub statutul de nobil, politica s-a i-a speriat pe *optimați*, care în schimb sprijineau un *novus homo*: Marcus Tullius Cicero. Cicero a fost ales la timp; Catilina a fost al treilea în lista preferințelor și a pierdut. El a mai candidat o dată în anul următor, însă de data aceasta a fost înfrânt și mai convingător. Atunci, alături de mai mulți senatori desfrânați, animați de Glaucias și

¹² Adi Schwarz, Florian Olteanu, *The idea of the throne succession in the Roman Empire. The Iulia-Claudia Dynasty (27 B.C.-68 A.D.)*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Istorie, Anul XI, nr. 11, 2006, p. 283.

¹³ Theodor Mommsen, *op.cit.*, vol. III, p. 262 -263.

Saturninus, au început planificarea unei lovituri de stat, care ar fi inclus incendierea Romei, armarea sclavilor și ascensiunea lui Catilina ca dictator. Cicero a aflat și a informat Senatul într-o serie de cuvântări brilante, în urma acestora acordându-i-se putere absolută („*senatus consultum ultimum*“) din partea Senatului pentru salvarea Republicii. A executat conspiratorii în oraș fără proces; colegul său de consulat, Caius Antonius Hybrida înfrângând apoi armata lui Catilina în apropiere de Pistoria. Niciunul dintre soldații lui Catilina nu a fost lăsat în viață.

În 62 a.Chr., Pompei s-a întors din est. Mulți senatori, în special din rândurile *optimașilor*, s-au temut că Pompei va merge pe urmele lui Sulla și se va instala ca dictator. În schimb, Pompei și-a demobilizat armata la ajungerea în Italia. Totuși, Senatul și-a menținut opoziția în oferirea pământurilor pentru veteranii lui Pompei și în ratificarea cuceririlor sale din Orient. În plus, Senatul îl pune acum la zid pe vechiul inamic al lui Pompei, Crassus, în încercările sale de-a câștiga puțină înțelegere din partea aliaților săi, proprietarii de terenuri. Pentru a legitima puterea duală, cei doi l-au adus în atenția publică pe un senator aparent necunoscut, Caius Iulius Caesar, care a profitat de nemulțumirile dintre cei doi inamici ai săi, aducându-i într-o alianță formală, acceptată de Senat, cunoscută ca *primul triumvirat*. În plus, a consolidat alianța sa căsătorindu-și fiica, Iulia Caesaris cu Pompei. Triumvirii erau capabili să domine politica Romei datorită influenței lor colective; primul pas a fost alegerea lui Caesar pentru consulat în 59 a.Chr.

În încercarea de a promova legi din care atât Pompei, cât și Crassus ar fi avut de câștigat, Caesar a întâlnit o opoziție dură din partea colegului său consular conservator Marcus Calpurnius Bibulus, care s-a folosit de toate tacticile pentru a bloca legislația. Caesar a apelat la tactica neconstituțională a violenței; Bibulus s-a aflat sub arest la domiciliu pentru majoritatea aceluiași an, iar Caesar a fost capabil să paseze aproape toată legislația sa. A fost numit apoi guvernator al Galiei Cisalpine și în Illyricum pentru o perioadă de cinci ani. Când guvernatorul Galiei Transalpine a murit neașteptat, Senatul a repartizat teritoriul tot lui Caesar¹⁴.

Caesar și-a început atribuțiile de guvernator în 58 a.Chr. A început imediat o serie de campanii militare în întreaga Galie, cunoscute ca Războaiele galice, ba chiar a avut câteva raiduri în Germania și Britania. Pe o perioadă de nouă ani a făcut ca triburile galice să se războiască între ele (*divide et impera* - divide și conduce) și a distrus toată opoziția. Aceste războaie au cauzat pierderi omenești și nu numai masive și au fost, tehnic, ilegale, considerând că Caesar și-a depășit autoritatea (care se limita la provinciile sale) în lansarea invaziilor, însă la Roma nimeni, în afară de inamicii lui din Senat, nu era interesat.

În acest timp, triumviratul de acasă necesita o relansare. În 56 a.Chr., cei trei oameni care dominaseră republica s-au întâlnit la Lucca, în provincia lui Caesar din Galia Cisalpină (cum legea interzicea unui om aflat în controlul unei armate să treacă în Italia). Cei trei triumviri au ajuns la un nou acord: Crassus și Pompei aveau să fie aleși încă o dată în poziția de consuli pentru anul 55 a.Chr.; Pompei păstra comanda legiunilor romane aflate în Spania (pe care le conducea *in absentia*), iar Crassus, dorind glorie militară pentru a se putea plasa la același nivel

¹⁴ *Ibidem*, p.264.

precum Caesar și Pompei, a primit o comandă de acest gen în est. Mandatul de guvernator al lui Caesar a fost extins pentru încă cinci ani¹⁵.

În 53 a.Chr., Crassus a lansat o invazie împotriva statului parților (succesor al Persiei Ahemenide). Și-a condus armata adânc în deșert; aici, însă, legiunile romane nu erau obișnuite cu condițiile de luptă, pe când cavaleria parților era adepta unui astfel de climat. Armata sa a fost învinsă după ce ajunsese departe în teritoriul inamic, încercuită în bătălia de la Carrhae. Crassus însuși a fost capturat și mai târziu executat, turnându-i-se aur topit pe gât.

Moartea lui Crassus a îndepărtat o parte din balanța triumviratului; în consecință, Caesar și Pompei au început să se îndepărteze unul față de celălalt. În 54 a.Ch., Iulia a murit, mărind golul creat între cei doi. Pompei, care anterior fusese membrul marcant al triumviratului și, într-adevăr, al republicii, începea să vadă autoritatea sa amenințată de acest partener mai puțin important, Caesar, ale cărui campanii în Galia îi extindeau vast prestigiul, norocul și puterea. În consecință, Pompei a început să se atașeze tot mai tare de optimați, care, la rândul lor, se opuneau lui Caesar și partidului său, *populares*.

În același timp, o mișcare de rezistență generală a galilor, condusă de regele galilor arverni, Vercingetorix, a pus serioase probleme tentativelor romane de a cuceri Galia; însă Caesar, cu obișnuita sa viteză și corelarea strategiei militare și a cruzimii, a fost capabil să-l înfrângă pe Vercingetorix prin asaltul de la Alesia. Vercingetorix s-a predat romanilor, fiind o anexă la carul triumfal al lui Caesar, apoi ucis în celebra temniță a mamaertinilor din Roma.

Până în 50 a. Chr., toată rezistența galică fusese înlăturată și Caesar avea o armată loială de veterani pentru a avansa în ambițiile sale militare. Cum Caesar se apropia de finalul carierei sale ca guvernator, cei mai mari lideri politici și militari ai Republicii Romane erau presați în a găsi teren comun, iar o criză creștea, dovedindu-se mai târziu fatală Republicii Romane.

Problema cheie era dacă Caesar va fi capabil sau nu să câștige postul de consul în anul 48 a.Chr. *in absentia*. Postul lui Caesar de guvernator avea să expire la finele lui 49 a.Chr., la fel ca și imunitatea sa juridiciară. Avea să fie cu siguranță acuzat de violarea constituției în perioada consulatului său din 59 a.Chr., ceea ce ar fi dus la finalul carierei sale politice sau chiar al vieții sale. Dacă i se permitea să candideze *in absentia*, și-ar fi putut asuma imediat consulatul, și apoi un nou mandat de guvernator, păstrându-și continuă imunitatea¹⁶. *Optimații* se opuneau cu tărie candidaturii lui Caesar *in absentia*, iar la sfârșitul anului 50 a.Chr., au adoptat o lege prin care îl declarau pe Caesar *hostes publicus* - inamic public și îi cereau reîntoarcerea la Roma pentru a fi judecat. Pompei a primit autoritate absolută pentru a apăra Republica Romană, fiind *unic consul-consul sine collega*. Aceste vești au ajuns la Caesar probabil la 10 ianuarie, tot atunci fiind datată și celebra sa vorbă: „*Alea iacta est*“ („*Zarul a fost aruncat*“) - de fapt, în limba greacă, citându-l pe Menander. Caesar a trecut râul Rubicon (granița dintre Galia Cisalpină și Italia în timpul Republicii Romane) cu armata sa. Războiul civil începuse.

¹⁵ *Ibidem*, p.265.

¹⁶ Christian Meier, *Caesar. A Biography*, Basic Books, New York, 1996, p. 471 – 472.

Conducând o armată veterană, Caesar și-a croit cu ușurință calea prin Peninsula Italică, întâlnind o slabă rezistență din partea legiunilor de curând recrutate. Singura excepție a fost la Corfinium, unde Cnaeus Domitius Ahenobarbus a fost învins. Caesar l-a iertat, sub remarcabila sa politică de grațiere. Dorea să știe toată lumea că nu avea să devină viitorul Sulla. A luat Roma fără a întâlni opoziție, iar apoi a mărșăluit către sud pentru a încerca să-l oprească pe Pompei, care încerca să se retragă din Brundisium de-a lungul Mării Adriatice, către Grecia, unde spera să recruteze o armată fidelă. Caesar s-a apropiat, dar Pompei și armatele sale au scăpat în ultima clipă¹⁷.

În 48 a.Chr., Pompei controla mările, iar legiunile sale le depășeau numeric pe cele ale lui Caesar; însă legiunile acestuia, după zece ani de campanii dificile aveau în rândurile lor veterani experimentați. Din pricina lipsei flotei, Caesar a încercat să-și consolideze controlul asupra vestului Mediteranei, la Massalia și în Spania. Cele două armate s-au întâlnit pentru prima dată în bătălia de la Dyrrhachium, la 10 iulie, unde Pompei a înregistrat o victorie majoră. Totuși, Pompei nu a reușit să fie constant, iar Caesar și-a putut regrupa forțele și a câștigat o victorie decisivă în bătălia de la Pharsalos, la 9 august. Pompei a fugit către Egipt, unde a sperat să găsească sprijin.

Caesar va ajunge în Alexandria, capitala Egiptului ptolemeic, gășind grânarul Mediteranei în pragul unui război civil. Agenți ai tânărului rege Ptolemeu al XIII-lea, îl asasinaseră pe Pompei și îi prezentaseră capul acestuia lui Caesar, crezând că acest gest îl va bucura și îl va sprijini pe Ptolemeu în lupta împotriva surorii sale, Cleopatra. Caesar a început o legătură amoroasă cu Cleopatra, iar Ptolemeu a încercat să-l distrugă pe Caesar în orașul Alexandria. O lungă bătălie, ajunsă până la urmă în afara orașului, amintită ca una dintre cele mai periculoase din cariera lui Caesar, a fost însă o victorie. Totuși, atunci a ars marea bibliotecă din Alexandria, în incendiu dispărând o veritabilă comoară a științei universale. Astfel, Cleopatra ajunge pe tronul Egiptului alături de un alt frate, Ptolemeu XIV. Mai târziu, Cleopatra a născut fiul lui Caesar, Caesarion, intitulat Ptolemeu Caesar. Invazia în Asia Mică condusă de către Pharnakes al II-lea al Pontului, fiul vechiului inamic al Romei Mithridates, l-a determinat pe Caesar să inițieze o campanie fulger în 47 a.Chr., înregistrând o victorie rapidă la Zela. Întors în fața Senatului, Caesar a pronunțat un raport lapidar, dar care prin profunzimea lui dovedea esența politicii sale de până atunci: *veni, vidi, vici -am venit, am văzut, am învins*. În 46 a.Chr., Caesar și-a îndreptat atenția către nordul Africii pentru a lichida rămășițele adepților lui Pompei, care încercau să se regroupeze sub conducerea lui Cato cel Tânăr și a lui Titus Labienus. A întâlnit o mică rezistență în bătălia de la Ruspina înainte de a-i învinge definitiv la Thapsus. Sinuciderea lui Cato i-a cauzat multă amărăciune lui Caesar. El își dorea să-l ierte pe refractarul său inamic, pentru a câștiga popularitate printr-o nouă clemență. În 45 a.Chr., a mers în Spania și a câștigat în lupta finală împotriva trupelor pompeiene în îngrozitoarea bătălie de la Munda. Spunea că înainte luptase întotdeauna pentru victorie, dar la Munda a luptat pentru viața sa. S-a întors la Roma unde va avea mai puțin de un an de trăit.

¹⁷ Eugen Cizek, *Mentalități și instituții romane*, Editura Globus, București, 1998, p. 228-229.

Aici, a promis clemență adversarilor politici interni, pentru a evita criticile că ar recurge la proscieri, precum odinioară Caius Marius și Cornelius Sulla, i-a ridicat rivalului său politic o statuie în fața Senatului, promițând represalii dure numai împotriva străinilor care-l ajutaseră pe Pompeius, între care era și regele get Burebista⁹⁶. Caesar a reglementat achiziționarea grânelor subvenționate de către stat și a interzis celor ce își permiteau aprovizionarea privată cu grâne să le mai cumpere de la stat. A reformat calendarul, cu ajutorul filosofului Sosigene din Alexandria, trecând de la unul lunar la calendarul solar și a oferit numele gintei sale luni a șaptea (iulie). Acest calendar e folosit și azi, cu mici retușuri făcute de către Octavian (care câțiva ani mai târziu a redenumit a opta lună în august, după unul dintre titlurile sale) și Papa Grigore în 1582. A reformat, de asemenea, și problema datoriilor. În același timp, a continuat să accepte imense onoruri din partea Senatului. A fost numit *Pater Patriae*, a primit titlul de *Divus*, alături de zeița Roma. Aceasta a adâncit ruptura dintre Caesar și senatorii republicani aristocrați, mulți dintre cei pe care îi grațiaseră la sfârșitul războiului civil.

În 45 a.Chr., a primit cea mai înaltă demnitate, fiind numit *dictator* pentru zece ani, iar un an mai târziu, din 44 a.Chr., *dictator* pe viață. Toată puterea politică îi aparținea lui Caesar, subordonând definitiv Senatul. Numai moartea lui Caesar ar fi putut pune capăt, considerau adepții vechii ordini republicane, abuzurilor dictatorului. Astfel, un grup de aproximativ 60 de senatori, conduși de către Caius Cassius Longinus și Marcus Iunius Brutus, a conspirat pentru asasinarea lui Caesar în scopul salvării republicii. La *Idele lui Marte* (15 martie 44 a.Chr.), cu trei zile înainte de plecarea lui Caesar în est pentru a-i ataca pe părți, conjurații l-au înjunghiat, considerând că astfel aveau să elimine abuzul din viața politică a statului roman¹⁸.

Cu ascensiunea lui Iulius Caesar și a fiului său adoptiv Octavian, dictatura atinsese apogeul. Fiul său adoptiv Octavianus, în colaborare cu Lepidus și Marcus Antonius au înfrânt conjurația republicană condusă de Brutus și Cassius la Phillippi, în Macedonia, în anul 42 a.Chr. După ce al doilea triumvirat s-a destrămat, prin conflictul deschis dintre Marcus Antonius și Octavianus, acesta din urmă, victorios la Actium, în 31 a.Chr., printr-un compromis cu Senatul, a câștigat puterea consulară (*imperium consulare*) și puterile *tribunatului poporului*, combinate cu pozițiile de *Pontifex Maximus* și *Princeps Senatus*, Senatul l-a acceptat ca *imperator*, i-a acceptat noul nume de Imperator Caesar Augustus. Chiar dacă Tacitus continuă să folosească termenul de *res publica* și după ianuarie 27 a. Chr., anul compromisului, istoricii au considerat acesată dată ca fiind momentul instaurării Principatului, iar *Republica Romană* a devenit *Imperiul Roman*.

Tradiția consemnează că, în timpul procesiunii de celebrare a triumfului, un demnitar roman aflat pe carul triumfal avea întotdeauna în spatele său un sclav care îi ținea deasupra capului o coroană de aur, șoptindu-i însă implacabilele vobe ale destinului : *sic transit gloria mundi-gloria este trecătoare*.

Dictatorul pe viață Caesar era însă, răzbnat de evenimentele politice care vor urma până la căderea Romei, în 476 a.Chr., când toți împărații romani își vor

¹⁸ Idem, *Istoria Romei*, Volumul I, Editura Paideia, București, 2002, p.246.

adăuga numele de Caesar. Noua perioadă a istoriei Romei, *Principatul*, va continua să fie o epocă de confruntări între personalități politice. Compromisul a funcționat bine doar pentru cel pentru care fusese creat: Augustus. Conform compromisului, Augustus și-a numit un succesor, acceptat de Senat. Totuși, și alți factori, precum anturajul imperial, garda pretoriană, armata din provincii se vor lupta să-și impună pretenvenții, Roma devenind teatrul luptei pentru putere¹⁹.

După 284 p.Chr., sub influența Orientului elenizat, împăratul Dioclețian va încerca să salveze Imperiul Roman atât de marcat de luptele pentru succesiune prin introducerea *tetrarhiei-guvernarea în patru* (doi împărați, *Augusti* și doi asociați care să le succedă, *Caesari*), epocă numită de istorici *Dominat*. Deși acum se umărea mai buna legitimitate a puterii prin lansarea ideii de guvernare cu sprijinul direct al zeilor (împărații erau *domini et dei - stăpâni și zei*), luptele dintre actorii principali au dus la falimentul politic al *tetrarhiei*.

Astfel se prezintă în accepție clasică, cele două denumiri ale unor forme de conducere, *tirania*-putere obținută prin uzurpare și *dictatura*, magistratură excepțională, dar coruptă prin concurs de împrejurări.

Întemeierea statului *fascist* italian de către Mussolini, manifestările publice regizate în statele comuniste, în Germania nazistă, distrugerea elitelor, promovarea unor elemente docile din rândul păturilor defavorizate, crearea iluziei că ei sunt forța conducătoare pentru drepturile căreia se luptă, populismul, domnia terorii, cultul deșănțat al personalității, manipularea, autoritatea unică, apetitul pentru distincții și recunoașteri din partea statelor și organizațiilor internaționale, ipostaza de *copii teribili* ai politicii mondiale, sunt elemente definitorii ale regimurilor autoritare din secolul XX, numite generic, în dicționarul politic, *dictaturi*²⁰. Faptul că acești conducători reușeau să ajungă la putere prin ascensiune rapidă și îndepărtarea contracandidaților, se înconjurau de o armată fidelă și de un grup restrâns de adepți, care le creau iluzia că poporul este de partea lor, îi face pe analiștii politici să caracterizeze regimul lor ca fiind de natură *tiranică*.

Legislatorul grec, dictatorul latin își exercitau puterea excepțională în acord cu poporul. Tiranul antic, ca și dictatorul contemporan dădeau iluzia că au în spatele lor poporul.

Credem că termenul *dictatură* s-a impus ca definiție de dicționar politic, deoarece viitorii dictatori veneau la putere acceptați fiind de popor, atras de promisiunea unui trai mai bun, ei nu afectau la început ordinea firească a politicii statului. Atunci când se îndepărtau de realitate, se izolau tot mai mult de cei în numele cărora pretindeau că guvernează, regimul lor devenea *tiranic*.

¹⁹ *Ibidem*, p.247; D. M. Pippidi, *Înălțarea lui Caesar și cultul cărmuitorilor în Roma imperială*, în *Studii de Istorie a religiilor antice*, Editura Teora, București, 1998, p. 173.

²⁰ Adrian Gorun, *Regimurile autoritare-caracterizare generală*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Istorie, Anul IX, nr. 9, 2004, p.199-212.